

Стојанка Луџија*

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Студијски програм Историја

Прегледни научни рад

УДК 741.5.071.1:355.48(497.11)“1912/1913“

DOI 10.7251/SIC2205103L

СТЕРЕОТИПНЕ КАРИКАТУРЕ ЛИСТОВА КИКЕРИКИ И ВИНЕР КАРИКАТУРЕН О ДРУГОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ¹

Апстракт: Кроз истраживање односа сатиричне штампе, па и аустријског друштва, према “другима” настојали смо указати како су се у постојећу слику јавности о Балкану уклапали процеси, догађаји и личности из љета 1913. године. Рад разматра различите обрасце стереотипног типизирања Балкана и његових народа у бечким сатиричним листовима Кикерики и Винер Карикатурен у вријеме Другог балканског рата. Поред анализе карикатуралних представа непосредних учесника ратних дешавања, пажња ће бити придата и карикатурама које осликавају однос Аустроугарске и Русије према дешавањима на Балкану. Примарни циљ рада ће се односити на идентификовање и анализу посредством карикатура пласираних предрасуда и стереотипа о актерима Другог балканског рата.

Кључне ријечи: Други балкански рат, карикатуре, Балкан, Аустроугарска, Османско царство, стереотипи, предрасуде.

*stojanka.luzija@ff.unibl.org

¹У раду смо користили дигитализоване примјерке листова Кикерики и Винер Карикатурен који су доступни на интернет страници Аустријске националне библиотеке у Бечу (Österreichische Nationalbibliothek, Wien) <https://www.onb.ac.at/>

Развојем модерног новинарства карикатура се поред сатиричног аспекта дјеловања, профилисала као облик друштвене и политичке критике, па је истовремено могла да послужи и као средство за креирање или ширење предрасуда и стереотипа о појединцима и групама. Своју пуну искористивост у том смислу карикатурални цртежи доживљавају тек у 19. вијеку, мада се сама појава термина карикатура везује још за средину 17. вијека. Наиме, у етимолошком смислу ријеч карикатура потиче од латинске ријечи *caricare*, која се може превести као претјеривање, али сам термин тада није имао сатирично значење, као што га карикатура има данас.²

Због вишеструке улоге коју карикатура у модерном смислу има неопходно је да додатно појаснимо појам предрасуда и стереотипа. Као што јој и само име каже, предрасуда је став, углавном негативан, према појединцу или групи. Научно дефинисан појам стереотипа везује се за дефиницију Волтера Липмана из 1922. године коју је изнио у књизи *Јавно мњење*, којом је овај појам објашњен као типична слика која пада на памет када се размишља о некој друштвеној групи.³ Ипак, коријени стереотипног типизирања сежу много даље у прошлост у доба просвјетитељства. У том смислу за нас је посебно важан однос „Запада” према Словенима.⁴ Посебан аспект у том погледу представља првенствено однос субординације словенских народа. Историчар Лери Волф тврди да је Западна Европа „измислила” Источну Европу као своју комплементарну другу половину у доба просвјетитељства, у 18. вијеку. Источна Европа не само да је тада измишљена у Западној Европи, него је и Русија укључена у ту идеју. Присутно је било истицање „другости” у свим сферама. Тако је гроф Мирабо (1749–1791)⁵

² Angelika Plum, *Die Karikatur im Spannungsfeld von Kunstgeschichte und Politikwissenschaft. Eine ikonologische Untersuchung zu Feindbildern in Karikaturen* (Aachen: Shaker Verlag, 1998), 27, 29, 32, 63.

³ John F. Dovidio i dr, „Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview”, у зборнику: *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination* (SAGE Publications: Los Angeles, London, 2010), 5–7; Walter Lippmann, *Public Opinion* (New Brunswick, London: Transaction Publishers, 1998²), 95.

⁴ Због економских контаката, али и ратова Западна Европа се нарочито добро упознала са Словенима са истока. Док се истовремено Балкан перципирао као османска територија.

⁵ Оноре Габриел Риквети, гроф Мирабо (1749–1791) био је француски публициста, оратор и политичар. Поријеклом је био из племићке породице. У доби од три године преболевао

узимајући у обзир економски и културолошки концепт, цивилизацију повезивао са повећањем богатства и профињеношћу манира.⁶ На тај начин је идеја „другости” потенцирана кроз антагонизам цивилизација-варварство. Марија Тодорова је у својој књизи *Имагинарни Балкан* анализирала развој конструкта о Балкану и балканским народима од стране Запада, указујући да је напосљетку термин *балканизација* почетком 20. вијека добио крајње негативну конотацију.⁷

Сам концепт „другости” и односа према другоме, имао је за циљ истицање властите супериорности на ефектнији начин, кроз тенденциозно поређење са другима. Друштво у Аустрији у том погледу свакако није било изузетак. Специфичан отклон према словенским народима успостављен је

је богиње које су оставиле ожиљке на његовом лицу. Његово дјетињство обиљежио је развод родитеља који је попримио размјере јавног скандала. Мирабо се до 15. године школовао код куће, а потом је образовање наставио у Паризу, затим је једно краће вријеме, по жељи оца, провео у војној служби. Након војске Мирабо се одао распусном животу. Почео је да коцка и пада у дугове. Да би га спасао од бијесних повјерилаца отац га преко „писма с краљевим печатом” ставља у затвор у којем проводи седам година. Године 1776. с љубавницом успјева побјећи у Холандију. У Амстердаму штампа памфлет против оца, који онда успјева издејствовати да Мирабо буде враћен у Француску и затворен у Венсенску тврђаву, гдје проводи три године. Ту је написао „Писма Софији”. На слободи је покушавао остварити каријеру у дипломатији. Добио је чак и једну дипломатску мисију у Пруској, о којој је објавио непотписану „Тајну историју Берлинског двора”. Како није успио да нађе трајно запослење, Мирабо почиње са публицистичком активношћу. Штампа памфлете и брошуре у којима критикује финансијске малверзације и обрушава се на министра финансија. Као спас за тешку финансијску ситуацију Мирабо је предлагао сазивање Скупштине државних сталеча. Кандидује се за посланика трећег сталеча у Провансалском округу и добија мандат. Мирабо је био присталица монархије, али је истовремено схватао да се она мора трансформисати у уставну монархију. Када се трећи сталеч прогласио за Народну скупштину Мирабо је држао да то није била добра одлука, него чак увод у револуцију. Мирабо је након пада Бастиље наставио и даље да оштро иступа у Скупштини. Није био „заражен општом револуционарном идеологијом”. Залагао се за вјерску толеранцију, једнакост пред законом, а био је и један од сарадника приликом израде *Декларације о правима човјека и грађанина* (1789). У мају 1790. народни посланик Мирабо ступа у краљеву службу као тајни савјетник, у замјену за покриће својих дугова и одговарајућу плату. Израђује Мемоар 23. децембра 1790. у којем се изјашњава за јаку краљевску власт. Крајем 1790. постао је предсједник Јакобинског клуба, а од фебруара идуће године и предсједник Народне уставотворне скупштине. Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције* (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1932), 9–14, 18–22, 24–25, 27, 34–35, 38–41, 43, 45, 47, 64, 83, 97, 101, 118, 121, 124–125.

⁶ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (Stanford: Stanford University Press, 1994), 4, 12, 15.

⁷ Marija Todorova, *Imaginary Balkan* (Beograd: Biblioteka XX veka, Čigoja štampa, 1999), 15.

још у 18. вијеку, док се став према оријенталним мијењао и прошао је кроз различите фазе.

Однос према Османском царству у Хабзбуршкој монархији је еволуирао од 16. вијека и „турске пријетње”, која је кроз посебан вид пропаганде, посредством списа и народних пјесама одржавана до 18. вијека, када пријетња те врсте није више представљала реалну опасност, него је чак напротив, популаризовано путовање на Балкан, као и интензивнији трговачки контакти са Османским царством.⁸ Такође, из политичких разлога, нарочито од 19. вијека, одржавање Османског царства било је нужност хабзбуршке спољне политике.⁹

Термин Балкан је од 19. вијека у јавном дискурсу замијењен синтагмом „европска Турска”. Како Весна Голдсворти сматра полуострво је задржало своју вишеструко маргинална позицију. Наиме, нашло се у незавидној ситуацији, између „Оријента” и „Европе” не бивајући сврстано ни на једну страну.¹⁰ Балкан је кроз путописну литературу 19. вијека, углавном ону британске провенијенције, портретисан као подручје које карактерише „општа нецивилизованост”.¹¹ Када је ријеч о њемачком говорном подручју за популаризацију Балкана заслужан је Карл Мај (Karl May) са својом књигом из 1887–88. године која одише стереотипима о Албанији.¹² Однос „Европе” према „Балкану” манифестовао се као „аристократска одбојност према егалитарним сељачким друштвима” из које су се развиле предра-

⁸ Ladislav Hladký, Petr Stehlík, „In the introductory part „The Turkish Threat” and Early Modern Central Europe: Czech Reflections”, u zborniku: *Imagining Bosnian Muslims in Central Europe. Representations, Transfers and Exchanges* (New York-Oxford: Berghahn books, 2021), 28–41; Ulf Brunnbauer, „Europa“ und „Balkan“: Fremd- und Selbstzuschreibungen”, Osteuropa-Institut „Einführung in die Geschichte Südosteuropas“, 1-15), https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=e160c5a2-9020-a457-2f2c-78ee765bb069&groupId=252038 (25.8.2022. у 21.00 h)

⁹ Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Centuries*, I (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 223, 262, 301–302.

¹⁰ Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination* (New Haven-London: Yale University Press, 1998), 6.

¹¹ Sanja Lazarević Radak, *Otkrivanje Balkana* (Pančevo: Mali Nemo, 2013), 59.

¹² Нисмо обрађали пажњу на ранија посланства која су имала државни и политички значај. Говоримо о изразито авантуристичким и научно-истраживачким путовањима. U. Brunnbauer, „Europa“ und „Balkan“: Fremd- und Selbstzuschreibungen”, 7.

суде грађанске културе према свему што би се могло класификовати као „назадна, рурална култура Балкана”.¹³

Тако формирана стереотипна, негативна слика о Балкану одржавана је у јавном дискурсу преко публицистике, путописа, као и путем периодике. Сатира је можда на најнепосреднији начин откривала стереотипе о Балкану. Карикатуре су истицале постојеће предрасуде и стереотипе, учвршћивале их и шириле, а биле су корисне и код стварања нових.

У овом раду пред себе смо поставили задатак да укажемо на стереотипне погледе о учесницима Другог балканског рата¹⁴ који се могу пронаћи у карикатурама листова *Кикерики* (*Kikeriki*) и *Винер Карикатурен* (*Wiener Caricaturen*). Ријеч је о истакнутим бечким сатиричним листовима, који су имали вишедеценијску традицију. Лист *Кикерики* је почео излазити 1861. године и тада се залагао против антисемитизма, бирократизма, милитаризма и клерикализма. Популарност му је расла, па је досегао тираж од 25.000 примјерака. Међутим, почетком 20. вијека уређивачка политика листа се мијења и он се од тада радикализује и профилише као антисемитско-клерикални лист.¹⁵ С друге стране, *Винер Карикатурен* је био јеврејско-либерални лист и као недјељник је излазио од 1881. до 1925. године.¹⁶ Уочљиво је да су посматрани листови у вријеме Балканских ратова имали дијаметрално различит уређивачки предзнак, као и примарну читалачку публику којој су се обраћали.

¹³ М. Todorova, *Imaginarni Balkan*, 196.

¹⁴ О Другом балканском рату више видјети у дјелима сљедећих аутора: Милутин Д. Лазаревић, *Други балкански рат*, (Београд : Војно дело, 1955); Борислав Ратковић, *Србија и Црна Гора у Балканским ратовима (1912–1913)*, (Београд:: Београдски издавачко-графички завод, 1972); Саво Скоко, *Други балкански рат 1913. Књ. 1, Узроци и припреме рата*, (Београд : Војноисторијски институт, 1968); Исти, *Други балкански рат 1913. Књ. 2, Ток и завршетак рата*, (Београд : Војноисторијски институт, 1975).

¹⁵ Претходница овог листа биле су хумористичко-сатиричне новине *Трич-Трач*, основане 1858. године. Три године касније појавио се *Кикерики*. Назив листа је ономапојеја кукурикања пијетла. Hannes Hass, „Die Wiener humoristisch-satirischen Blätter. Zur Produktionsgeschichte eines Zeitschriftentyps (1778–1933)”, *Medien&Zeit* 1 (1991), 6. https://medienundzeit.at/wp-content/uploads/2015/02/MZ_digital_1991-01_ocr.pdf (22.8.2022. у 17.15 h).

¹⁶ Wiener Caricaturen https://de.wikipedia.org/wiki/Wiener_Caricaturen (25.8.2022. у 13.35h); Hannes Hass, „Die Publizistik des Vorurteiles. Antisemitismus in Karikatur und Satire am Beispiel des Kikeriki”, *Medien&Zeit*, 3 (1988), 3. https://medienundzeit.at/wp-content/uploads/2015/02/MZ_digital_1988-03_ocr.pdf (22.8.2022. у 17.30 h).

У германској сатиричној штампи Балкан је био честа тема. На његову актуелност су углавном утицали политички догађаји. У већ формиран стереотипни оквир Балкана смјештани су ликови и догађаји, који су онда карикирани, па се на тај начин вршило и својеврсно обликовање јавног мњења.

Оно што је иманентно оваквом виду карикатура јесте изразито негативно, стереотипно портретисање балканских владара, које се затим у виду предрасуда преносило на читаве народе. На тај начин је изграђиван негативни национални стереотип.

Листови *Кикерики* и *Винер карикатурен* су од почетка 20. вијека са великим занимањем пратили дешавања на Балканском полуострву. Карикатуре ових листова нису само изражавале надмен однос према „Балкану”, него су биле и својеврсна критика званичне политике аустроугарске извршне власти. Избијање новог сукоба на Балкану у љето 1913. године¹⁷ оживјело је нови талас писања аустројске сатиричне штампе.

На самом почетку новог балканског ратног сукоба лист *Кикерики* је донио шаљиву карикатуру „Балкански спорт”. На њој је приказана утакмица „бугарског фудбалског клуба” у борби против „српске екипе”. На поминутој карикатури лопта којом играју симболично је названа „мир” (рах). У другом плану цртежа као посматрачи приказане су европске силе с једне стране, и румунски краљ Карол I (1881–1914)¹⁸ с друге, како размишља да

¹⁷ Бугарска војска је у ноћи 29/30. јуна 1913. године извршила напад на положаје српске војске на ријеци Брегалници. Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War* (London-New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2000, 110).

¹⁸ Карол I (Carol I, Karl Eitel Fridrich, Prinz von Hohenzollern-Sigmaringen) рођен је 1839. године. Пруски официр, који је био у родбинским везама с пруским кајзером и француским царем, стиже 1866. године у Румунију и након плебисцита преузима власт као принц. Он се 1881. године, уз сагласност великих сила прогласио првим румунским краљем. У спољној политици се ослањао на Аустроугарску и Њемачку. Што је и потврђено тајним уговором из 1883. године. У вријеме његове владавине Румунија је 9. маја 1877. године прогласила независност. У унутрашњој политици није успио да ријеши социјално питање, које је кулминирало великим сељачким устанком 1907. године. У Првом балканском рату Румунија је била неутрална. Након Другог балканског рата Румунија је добила територију Добруџе. Карол I је желио да Румунија уђе у Први свјетски рат на страни Централних сила. Преминуо је октобра 1914. године а Румунија је остала неутрална све до августа 1916. године. (<https://www.britannica.com/biography/Carol-I> (20.8.2022. у 10.45 h); Њагу Џувара, *Кратка историја Румуна* (Београд: Албатрос плус, 2020), 178, 181, 185, 190, 198-199.

ли да се укључи у „утакмицу”. Карикатуриста је у „српску екипу” убројио и црногорског и грчког краља, који су обучени у народну ношњу. Она је симбол националног идентитета, али је у овом случају искориштена и као елемент омаловажавања и владара и народа које они заступају, с обзиром на то да је познато да су још од 19. вијека народна ношња, као и фолклорни елементи у Аустроугарској сматрани симболом културне и цивилизацијске заосталости.¹⁹ Краљ Петар I (1903–1918; 1918–1921) као једна од централних фигура је нацртан као мршав, коштуњав старац с подераним рукавом, као потпуна супротност стаситом цару Фердинанду који је у уредној спортској одјећи.²⁰ Перцепција о краљу са подераном одјећом или закрпама имала је улогу додатног стереотипног типизирања како самог монарха, тако и земље коју је представљао. Оваква слика краља Петра могла се пронаћи, не само у бечкој, већ и њемачкој сатиричној штампи.²¹

Посебна тема бечких сатиричних листова у вријеме Другог балканског рата био је бугарски владар Фердинанд I (1887–1918).²² Приказиван је увијек са наглашеним физичким карактеристикама, попут великог носа.

¹⁹ Natalija Rumenjak, „Politička karikatura i slika „Khuenovih Srba” s kraja 19. st. u Hrvatskoj”, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 32, 3 (2000), 476.

²⁰ *Balkansport*, *Kikeriki* 29. jun 1913, 2. И сам наслов карикатуре одређује и ограничава простор гдје се владари и народи „поигравају” миром као да је ријеч о спорту.

²¹ Милан Ристовић, *Црни Петар и балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903–1918)*, (Београд: Чигоја штампа, 2018³), 28–35. Династија Карађорђевић, нарочито краљ Петар, пали су у немилост европских монархија због начина на који су дошли на власт.

²² Фердинанд I рођен је 1861. године у Бечу, као њемачки принц из породице Сакс Кобург Гота. Његова мајка је била кћи француског краља Луја Филипа. Године 1887. он се појавио као погодан кандидат за бугарски престо, будући да су његов избор подржали и Аустроугарска и Русија. Дана 14. августа 1887. године преузима власт. У почетку његов избор није подржала бугарска православна црква, јер су страховали од ширења католичког утицаја. Фердинанд се 1893. оженио Маријом Луизом од Парме. Добили су сина Бориса који је 1896. крштен у православној цркви. Фердинанд је у Бугарској успоставио лични режим. Искористио је Младотурску револуцију, одбацио вазални однос према султану и 1908. се прогласио за цара. Приступио је 1912. Балканском савезу и након Првог балканског рата Бугарска је добила источну Тракију, Пиринску Македонију, али је тражила да јој се да додатно територијално проширење на подручју Македоније. Како до тога није дошло Бугарска је нападом на Србију започела рат. У Другом балканском рату Бугари су били поражени. У октобру 1918. године абдицирао је у корист сина а преминуо је у егзилу 1948. године. Richard J. Crampton, *Bulgaria* (Oxford-New York: Oxford University Press, 2007), 132–137, 139–140, 144–145, 149, 190, 202.

Исто тако, често је, углавном с нескривеним подсмјехом, указивано и на његово приклањање православљу, до којег је дошло из политичких разлога. Карикатура „Фердинандова срећа и крај” уз пропратни текст „у Константинопољ сам желио, али сам у Каносу стигао” излаже подсмјеху бугарски пораз у Другом балканском рату. На периферном дијелу карикатуре приказан је балкон на којем се налазе руски цар с круном која подсјећа на папску митру, затим мршуљави старац, краљ Петар, па стасити краљ Никола (кнез 1860–1910; краљ 1910–1918) и у војној униформи грчки краљ Константин I (1913–1917, 1920–1922).²³ „Покајник” Фердинанд бугарски стоји пред балконом бос, погрбљен, гологлав, с круном у руци, у грубом крзненом капуту, тако да више подсјећа на медвједа или на какву другу дивљу звијер, него на монарха. Капут му је опасан конопом који подсјећа на фрањевачки. То је јасна алузија на његово католичко поријекло.²⁴ Овом карикатуром се поред изругивања Бугара настојало и указати на повезаност Русије и балканских владара панславистичким нитима. Тематика панславизма и опасности од ширења руског утицаја била је честа у бечким сатиричним новинама. У њима је Русија представљана и зооморфном и антропоморфном алегоријом. Односно приказом медвједа или ликом пунашног запуштеног, брадатог мушкарца, склоног алкохолу, обученог у крзнену одјећу (или пак са појединачним крзненим одјевеним предметима).²⁵ Русија је тако некад алегоријски, а некад оличена у лику самог цара нашла своје мјесто у аустријској сатири и у вријеме Другог балканског рат.

²³ Константин I, грчки краљ владао је у два наврата од 1913. до 1917. и од 1920. до 1922. године, када је абдицирао у корист сина Ђорђа II. Константин је рођен 1868. у Атини као најстарији син краља Ђорђа I и краљице Олге. Школовао се на војним академијама у Грчкој и Њемачкој. Био је ожењен Софијом, сестром кајзера Вилхелма II. Командовао је грчким снагама у Тесалији у грчко-турском рату 1897. године. Учествовао је и у Првом и Другом балканском рату, након којег је Грчка удвостручила своју територију. Био је принуђен да абдицира 1917. јер је желио да Грчка остане неутрална у Првом свјетском рату. Три године касније, након плебисцита, народ је одлучио да се краљ врати на престо. Преминуо је годину дана након абдикације. Ричард Клог, *Историја Грчке новог доба* (Београд: Clio 2000), 230-231.

²⁴ Ferdls Glück und Ende, *Kikeriki* 20. jul 1913, 10.

²⁵ Gisold Lammel, *Deutsche Karikaturen. Vom Mittelalter bis heute* (Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 1995), 18; A. Plum, *Die Karikatur im Spannungsfeld von Kunstgeschichte und Politikwissenschaft*, 99.

Колико је сатирична штампа потенцирала значај Русије за балканска дешавања потврђује карикатура „Нови Соломон” са самог почетка рата. Бугарски и српски владари, Фердинанд и Петар, пред руског цара који је на високом пријестољу доносе „Македонију” која је оличена у минијатурном, згрченом, готово безличном човјеку у народној ношњи с опанцима на ногама. На овај начин, преко истицања фолклорних елемената и инфантилности жељело ју се типизирати као заосталу у сваком смислу те ријечи. Руски цар је као неки нови Соломон требао да донесе одлуку о њеној судбини. Тиме се јасно указивало на ауторитет који он ужива међу балканским владарима. На конкретном цртежу цар се не ставља ни на једну од страна, него молиоцима поручује: „Немојте се борити за један комад, украдите толико да обојица имате довољно”.²⁶ Карикатура је служила и као једна врста стереотипног подсјетника за аустријско јавно мњење да су Србија и Бугарска експоненти руске политике.

Посебно важно питање, које је побудило интерес сатиричне штампе, је оно везано за улазак Османског царства у рат. Судећи према карикатурама с почетка Другог балканског рата оно није изгубило симпатије код аустријског јавног мњења, чак се и прижељкивао његов улазак у рат. Лист *Кикерики* је помпезно то и најавио карикатуром „Када пробудимо мртве”, а сам пропратни текст „имаће се свијет чему смијати” написан је тако да се римује са насловом. На слици је приказан Турчин у карактеристичној оријенталној одјећи, с фесом на глави, који је устао из гроба, у руци држи вјешала и оштри сабљу, док погледом прати сукоб на граници.²⁷ Наиме, Османско царство је у рат ушло 12. јула 1913. године, када су његове војне снаге прешле линију Енос-Мидија. Већ 23. јула османска војска је успјела, без испаљеног метка, да заузме Једрене.²⁸

На овај значајни војни подвиг османске војске рефлектовао се лист *Кикерики* дајући на насловници цртеж Турчина који кришом улази кроз прозор куће, симболично именоване Једрене, констатујући да се „у стан ушуњао пред очима друштва за обезбјеђење и закључавање”. То „друштво” су велике силе. Оне су у другом дијелу карикатуре алегоријски приказане

²⁶ Der neue Salomo, *Wiener Caricaturen* 20. jul 1913, 1.

²⁷ Wenn wir Toten erwachen, *Kikeriki* 27. jul 1913, 9.

²⁸ R. C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913*, 119.

с фењерима у рукама, како без реакције посматрају „провалника”.²⁹ На тај начин се стављало до знања да се османско заузеће Једрена сматра свршеним чином, да је Лондонски уговор прекршен и да више нема повратака на његове одредбе.

Након Османског царства у Други балкански рат се укључила и Румунија објавивши рат 10. јула.³⁰ Судаћи према карикатурама које су освануле у бечкој сатиричној штампи потез Румуније није наишао на одобравање јавног мњења. Лист *Кикерики* се карикатуром „Румунско витештво” иронично подсмјавао румунском уласку у рат. На периферном дијелу цртежа, на својеврсној позорници, налазе се балкански владари у непосредном физичком сукобу. Цар Фердинанд држи султана Мехмеда V (1909–1918) за врат и напада га сабљом, док се овај брани јатаганом, а краљ Константин уздигнутом сабљом креће према бугарском владару. Цијелу ову „борбу” испод бине посматра црногорски краљ Никола. Централно мјесто на карикатури заузима румунски краљ који коментарише да је ситуација повољна, стога он мора мобилизовати пет корпуса.³¹ Ово преувеличавање броја војника, било је јасна алузија на невитешко понашање румунског краља који користи тешку ситуацију Бугарске да би се накнадно укључио у рат

Бугари и Румуни су још у вријеме Првог балканског рата имали неспоразум око тврђаве Силистрије коју су Румуни тражили за себе, као цијену за неутралност.³² Други балкански рат за Румуне је био прилика да овладају не само Силистријом, него и Јужном Добруџом. Румунска објава рата са војне и стратешке стране била је разумљива, међутим, са моралне је била упитна. *Кикерики* је 27. јула објавио карикатуру краља Карола како фењером освјетљава провалника који под окриљем ноћи улази кроз разваљен прозор у бугарској кући названој Силистрија. У опису карикатуре стоји да је краљ отишао на ратно попреште.³³ Фигура лопова и чин крађе

²⁹ Ein Wohnungseinschleicher, *Kikeriki* 3. avgust 1913, 1.

³⁰ R. C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913*, 117. У ноћи 14/15. јула 1913. године почео је напад румунске војске.

³¹ Rumänische Ritterlichkeit, *Kikeriki* 13. jul 1913, 1.

³² R. C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913*, 77. Бугари су одбијали да предају ову важну дунавску луку, па се и у вријеме Другог балканског рата она налазила у њиховом посједу. *Ibid.*, 78.

³³ König Carol, *Kikeriki* 27. jul 1913, 2.

требали су да персонификују румунску улогу у рату и да пласирају негативни стереотип румунског „витештва”.

И *Винер Карикатурен* се осврнуо на улазак Румуније у рат карикатуром краља Карола у свечаној војној униформи с мноштвом ордења на прсима, како са сабљом позира пред огледалом, док му супруга држећи лиру поручује да иде с миром у борбу, јер ће она ратним пјесмама растјерати непријатеља.³⁴ Тиме се алудира да ангажман војске фактички није ни потребан да би се извојевала побједа против Бугара.

Управо се на примјерима Османског царства и Румуније могла видјети различита перцепција бечких сатиричних листова, али и јавнога мњења, о оправданости уласка ових држава у рат. Путем својих карикатура листови су пренаглашавали легитимност турске акције, с једне стране и карикирали румунско „витештво“, с друге.

Будући да је сам Други балкански рат трајао нешто дуже од мјесец дана ограничен је број карикатура с овом тематиком које су се појавиле у бечким сатиричним листовима за вријеме његовог трајања. Зато и не чуди што се на дан закључења Букурешког мира (10. август 1913), као и у седмицама које су услједиле појавило још неколико занимљивих карикатура с тематиком везаном за Други балкански рат.

Након закључења Букурешког мира у листу *Кикерики* појавила се карикатура „Турчин је мртав” на којој симболично Турчин жив лежи у мртвачком сандуку који на силу и мимо његове воље покушавају затворити европске силе. Силе су представљене посредством типичних алегоријских фигура које су требале да персонификују одређене народе. Тако Енглезе представља Џон Бул,³⁵ Нијемце Михаел,³⁶ док се Руси, Италијани и Францу-

³⁴ Bereitschaft, *Wiener Caricaturen* 13. јул 1913, 1. На овој карикатури румунска краљица Елизабета од Вида је потписана псеудонимом Carmen Sylva под којим је писала поезију и прозу. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10821> (30.8.2022. у 12.25 h))

³⁵ Џон Бул је карактеристична енглеска национална фигура. Његов аутор је Џон Арбутнот, лични краљичин лџкар, који је 1712. године објавио четворотомну *Историју Џона Була*, у којој је он представљен као груба и доминантна личност. Сатиричари су га портретисали као замисљеног, простодушног човјека, који се љути уколико буде испровоциран и склон је насилном сукобу. Приказиван је често с лулом у устима и капом на глави. G. Lammell, *Deutsche Karikaturen. Vom Mittelalter bis heute*, 16.

³⁶ Њемачки национални симбол Михаел је у ствари скраћени облик од „Михаел арханђео и заштитник Нијемаца”. У сатири је често приказан као простодушни сељачки дјечак с

зи могу препознати по карактеристичној алегоријској одјећи. Рус у препознатљивој крзненој шубари, с брадом, док је Француз у војној униформи, с типичном војном кепа капом. Италијан је знатно нижи од осталих, на тај начин је исмијаван низак раст италијанског краља, обучен у униформу берсаљерија.³⁷ Пропратни текст карикатуре иронично констатује: „Турчин је мртав, али он у то још неће да повјерује”.³⁸ Овдје је ријеч о стереотипној слици царства које је алегоријски предочено као болестан или умирући човјек о чијој судбини одлучују други.

Кроз неколико примјера видјели смо да су посматрани сатирични листови били и критички расположени према спољној политици коју је Аустроугарска водила по питању Балканских ратова. На карикатури „Диоба Турске” балкански владари су добили поједине дијелове људског тијела (руке, ноге, труп и главу), док су аустријском официру припале штаке „раскомаданог болесника”.³⁹ На овај подругљив начин критикована је неспособност прије свега, аустријске спољне политике, која није успјела да оствари конкретне, територијалне добитке након Другог балканског рата.

На популарну тему „комадања Турске” осврнуо се и лист *Кикерики* карикатуром „Бестидни просјак” на којој је скоро гротескна предимензионирана фигура крезавог краља Николе, како у девастираном сарају пружа капу ка Турчину уз ријечи: „Данас је петак, гдје је моја милостиња?” Погледом на задјенуте кесе испод појаса на којима пише Ђаковица и Пљевље очигледно је да он тражи територијално проширење за Црну Гору. Карикирањем краља Николе, као гломазног, крезавог, незграпног сељака, у народној ношњи на којој се налази незаобилазна закрпа, истовремено је додатно типизиран постојећи негативни национални стереотип.⁴⁰

шиљастом капом. Синтагма „њемачки Михаел” појављује се у 16. вијеку и Јакоб Грим ју је уврстио у свој Рјечник примјера из времена реформације. G. Lammel, *Deutsche Karikaturen. Vom Mittelalter bis heute*, 14.

³⁷ Берсаљери су припадници италијанске пјешадије, која је прво формирана 1836. године на Сардинији. Након уједињења Италије задржали су униформу, познату по карактеристичном покривалу за главу (шешир или кацига) које је украшено црним тетријебовим перјем. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Bersaglieri> (26.8.2022. у 11.10 h))

³⁸ Die Türkei ist tot, *Kikeriki* 17. avgust 1913, 9.

³⁹ Die Aufteilung der Türkei, *Kikeriki* 17. avgust 1913, 2.

⁴⁰ Ein unverschämter Bettler, *Kikeriki* 7. septembar 1913, 10.

И *Винер карикатурен* се рефлектовао на окончање рата и закључење мира карикатуром „Заузето” на којој је приказан бугарски владар Фердинанд, ознојен у лицу и с малом круном на глави, како покушава да уђе у пољски тоалет симболично назван Једрене. С нестрпљењем се обраћа особи унутра с питањем колико ће остати ту и да му треба Лондонски уговор. Особа одговара да је то само лист папира и да је њему сада потребан.⁴¹ На сатиричан начин се стављало до знања да ревизија није могућа, те да је Лондонски уговор изгубио свако правно дејство, а поновно враћање Једрена у оквиру Османског царства било је нова реалност.

Кикерики је 10. августа 1913. године донио још једну симболичну карикатуру названу „Дијељење плијена”. Цртеж се састоји из двије цјелине. На горњој, већој, за столом у свечаној сали сједе владари Турске, Грчке, Србије, Црне Горе и Румуније и маказама сијеку географску карту. У доњој карикатури бугарски владар Фердинанд сједи у тамници у друштву пацова.⁴²

И након закључења мира у Букурешту могле су се у сатиричној штампи пронаћи карикатуре које су се реферирале на исход рата и посљедице постигнутог мира. *Кикерики* на карикатури „Берхтолдова травка (сламка)” представља посљедњу наду за цара Фердинанда који се, док му је круна већ спала с главе, грчевито држи са травку која представља канцелара Берхтолда. Иронично травка се зове „ревизија”. Тиме се сугерише да би ревизија била једино рјешење за Фердинандов спас.⁴³ Како за спас части, тако и за спас круне.

Винер Карикатурен на карикатури „Лоше дресиран” даје алегоријски приказ Аустријанца, изразито високог, мршаваг, у војној униформи и Руса, карактеристично с шубаром на глави, запуштеном лугом брадом и у овом случају и с војном униформом. У њиховом друштву је и пас симболичног назива „Балкански савез” који уринира на њихове чизме. Рус се жали да га „пас” више не чује кад му звизне, па тражи од Аустријанца да покуша он.

⁴¹ Besetzt, *Wiener Caricaturen* 10. avgust 1913, 1.

⁴² Die Teilung der Beute, *Kikeriki* 10. avgust 1913, 10. На другој карикатури је присутна игра ријечи „Ferdl in Buck-Arrest”.

⁴³ Berchtolds Pflanz, *Kikeriki* 24. avgust 1913, 1.

Аустријанац одговара: „Мислим да сад он звижди, али на нас”.⁴⁴ На овај начин се из другачије перспективе сагледавала нова реалност. Овај цртеж је и истовремена критика неуспјешне аустријске спољне политике. А употреба зооморфне алегорије да би се приказао Балкански савез била је присутна и у вријеме Првог балканског рата. На овај начин вршило се знатно ефектније негативно стереотипно типизирање „балканских народа”.

Запазили смо да су у карикатурама бечких сатиричних листова о непосредним учесницима Другог балканског рата, као и о онима на које је тај сукоб индиректно утицао постојала нека општа мјеста. Занимљиво је да су *Кикерики* и *Винер карикатурен*, као два сатирична листа с потпуно опречном уређивачком политиком, дијелила исте ставове о најважнијим питањима Другог балканског рата. А они су се подударали с перцепцијом званичне аустроугарске политике о Балкану. Наиме, већ постојеће предрасуде и стереотипи о појединим државама и народима, посредством карикатура су продубљивани и појачавани. Тако су Србија и краљ Петар, били стереотипно типизирани као синоним за незрелост, сиромаштво и краљеубиство. Краљ Никола као симбол руралног Балкана приказан је као бестидни просјак, док је најприсутнија била поруга бугарског владара, од физичког изгледа до политичког дјеловања. На неколико примјера уочено је исмијавање румунског краља као лицемјера. Тако обликована колективна слика о балканским владарима била је крајње негативна, али се уклапала у постојећи општи стереотип аустријског јавног мњења о „нецивилизованом” Балкану.

⁴⁴ Schlecht dressiert, *Wiener Caricaturen* 24. avgust 1913, 1.

Литература

- Brunnbauer, Ulf, „Europa“ und „Balkan“: Fremd- und Selbstzuschreibungen“, Osteuropa-Institut „Einführung in die Geschichte Südosteuropas“, 1–15.
https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=e160c5a2-9020-a457-2f2c-78ee765bb069&groupId=252038 (25.8.2022. y 21.00 h)
- Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination* (New Haven-London: Yale University Press, 1998).
- Dovidio, John F. i dr, „Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview“, u zborniku: *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination* (Los Angeles, London: SAGE Publications, 2010), 3–28.
- Jelavich, Barbara, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Centuries*, I (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Јовановић, Слободан, *Вођи Француске револуције* (Београд: Издавачка књижевна Геце Кона, 1932).
- Клог, Ричард, *Историја Грчке новог доба*, (Београд: Clío 2000).
- Лазаревић, Милутин Д., *Други балкански рат*, (Београд : Војно дело, 1955).
- Lazarević Radak, Sanja, *Otkrivanje Balkana* (Pančevo: Mali Nemo, 2013).
- Lammel, Gisold, *Deutsche Karikaturen. Vom Mittelalter bis heute*(Stuttgart, J. B. Metzler Verlag, 1995).
- Lippmann, Walter, *Public Opinion* (New Brunswick, London: Transaction Publishers, 1998²).
- Џувара, Њагу, *Кратка историја Румуна* (Београд: Албатрос плус, 2020).
- Plum, Angelika, *Die Karikatur im Spannungsfeld von Kunstgeschichte und Politikwissenschaft. Eine ikonologische Untersuchung zu Feindbildern in Karikaturen* (Aachen: Shaker Verlag, 1998).
- Ратковић, Борислав, *Србија и Црна Гора у Балканским ратовима (1912–1913)*, (Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1972).
- Ристовић, Милан, *Црни Петар и балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903–1918)* (Београд: Чигоја штампа, 2018³).
- Rumenjak, Natalija, „Politička karikatura i slika „Khuenovih Srba“ s kraja 19. st. u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 32, 3 (2000), 473–487.
- Скоко, Саво, *Други балкански рат 1913. Књ. 1, Узроци и припреме рата*, (Београд: Војноисторијски институт, 1968).

- Исти, *Други балкански рат 1913. Књ. 2, Ток и завршетак рата*, (Београд: Војно-историјски институт, 1975).
- Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan* (Beograd: Biblioteka XX veka, Čigoja štampa: 1999).
- Hall, C., Richard, *The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War* (London-New York: Routledge Taylor&Francis Group: , 2000).
- Hass, Hannes, „Die Publizistik des Vorurteiles. Antisemitismus in Karikatur und Satire am Beispiel des Kikeriki“, *Medien&Zeit*, 3 (1988), 3–7, https://medienundzeit.at/wp-content/uploads/2015/02/MZ_digital_1988-03_ocr.pdf (22.8.2022 y 17.30 h).
- Hass, Hannes, „Die Wiener humoristisch-satirischen Blätter. Zur Produktionsgeschichte eines Zeitschriftentyps (1778–1933)“, *Medien&Zeit* 1 (1991), 3–8, https://medienundzeit.at/wp-content/uploads/2015/02/MZ_digital_1991-01_ocr.pdf (22.8. 2022. y 17.15 h).
- Hladký, Ladislav, Petr Stehlík, „In the introductory part „The Turkish Threat” and Early Modern Central Europe: Czech Reflections”, u zborniku: *Imagining Bosnian Muslims in Central Europe. Representations, Transfers and Exchanges* (New York-Oxford: Berghahn books, 2021), 28–41.
- Crampton, Richard J., *Bulgaria* (Oxford-New York: Oxford University Press, 2007).
- Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (Stanford; Stanford University Press, 1994).

Интернет сајтови

<https://www.britannica.com>

<https://en.wikipedia.org>

<https://enciklopedija.hr>

<https://www.onb.ac.at>

Stojanka Lužija

STEREOTYPE CARICATURES OF THE KIKERIKI AND WIENER
CARICATUREN NEWSPAPERS ABOUT THE SECOND BALKAN WAR

Summary: *The paper examines different patterns of stereotypical typification of the Balkans and its peoples in the Viennese satirical papers Kikeriki and Wiener Caricaturen during the Second Balkan War. In addition to the analysis of the caricature performances of the immediate participants in the war, attention is also paid to the caricatures depicting the attitude of Austria-Hungary and Russia towards the events in the Balkans. The aim of the work was to identify and analyze models of placement of stereotypes and prejudices through caricatures with political and social themes about actors of the Second Balkan War. We noticed that in the caricatures about the actors of the Second Balkan War there were some general points. Although they were satirical papers with completely opposite editorial policies, they shared the same views on the most important issues of the Second Balkan War. Namely, pre-existing prejudices about certain countries and peoples were deepened and reinforced through caricatures. Thus, Serbia and King Petar were synonyms for immaturity, poverty and regicide. King Nicholas as a symbol of the rural Balkans was portrayed as a shameless beggar, while the most present was the mockery of the Bulgarian ruler, from his physical appearance to his political activities. Several examples have been used to ridicule the Romanian king as a hypocrite. This created a collective image of the Balkan rulers that was extremely negative, and everything fit into the existing general stereotype of Austrian public opinion about the “uncivilized” Balkans.*

Key words: *Second Balkan War, caricatures, Balkan, Austro-Hungary, Ottoman Empire, stereotypes, prejudices.*